

Wiesław Partyka
ORCID: 0000-0002-5595-2901
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

Wyniki ankiety Zygmunta Kukulskiego jako źródło do badań środowiska nauczycielskiego w dwudziestoleciu międzywojennym

The Results of Zygmunt Kukulski's Survey as
a Source for Research on the Teaching Profession
in the Interwar Period

ABSTRACT

Research on the teaching profession in Poland during the interwar period, an important area of historical and pedagogical inquiry, allows for a deeper understanding of the processes of rebuilding and unifying the education system after 1918. Such research requires a broad and diverse base of sources, corresponding to the multidimensional nature of the subject. The basic categories of source materials include normative and administrative documents. An important complement to official documentation is provided by narrative sources and ego-documents, including teachers' diaries, memoirs, journals, and correspondence, as well as the pedagogical press and materials produced by teachers' organizations. Surveys deserve particular attention as a distinct, yet still relatively underutilized, category of sources for research on teachers.

KEYWORDS

Zygmunt Kukulski,
teachers, survey, school,
sources, interwar
period

SŁOWA KLUCZOWE

Zygmunt Kukulski,
nauczyciele, ankieta,
szkoła, źródła,
dwudziestolecie
międzywojenne

SPI Vol. 29, 2026/2
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2026.2.004
Nadesłano: 15.01.2026
Zaakceptowano: 25.03.2026

The aim of this article is to evaluate the source represented by the *Survey on the Psychology of the Teacher-Educator*, prepared in 1927 by Zygmunt Kukulski. The subject of detailed analysis is the structure of the survey, the nature of the questions, and the range of issues it covers, including teachers' social backgrounds, family lives, working conditions, worldviews, and personality traits. The article also offers a critical reflection on the survey's research value, and draws attention to its methodological limitations, such as the non-random nature of the sample, respondent self-selection, and the influence of the institutional context and school hierarchy on the content of the responses. The study employs historical source criticism (external and internal), content analysis, and comparative methods.

Despite certain methodological limitations, Kukulski's survey is a valuable and multidimensional source that enables in-depth research into the everyday lives and the professional and social identities of teachers in the Second Polish Republic, especially when examined in conjunction with other categories of historical sources.

ABSTRAKT

Badania nad środowiskiem nauczycielskim w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowią ważny nurt refleksji historyczno-pedagogicznej, pozwalający na pogłębione zrozumienie procesów odbudowy i unifikacji systemu oświaty po 1918 roku. Wymagają one oparcia się na szerokiej i zróżnicowanej bazie źródeł, odpowiadającej wielowymiarowości badanej problematyki. Do podstawowych kategorii materiałów źródłowych należą dokumenty normatywne i administracyjne. Istotnym uzupełnieniem dokumentacji urzędowej są źródła narracyjne i egodokumenty, w tym pamiętniki, wspomnienia, dzienniki oraz korespondencja nauczycieli, a także prasa pedagogiczna i materiały wytwarzane przez organizacje nauczycielskie. Na szczególną uwagę zasługują ankiety jako specyficzna, wciąż relatywnie rzadko wykorzystywana kategoria źródeł do badań nad nauczycielami.

Celem artykułu jest ocena źródła, jakim jest „Ankieta w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy” przygotowana w 1927 r. przez Zygmunta Kukulskiego. Przedmiotem szczegółowej analizy jest struktura ankiety, charakter zawartych w niej pytań oraz zakres poruszanych zagadnień, obejmujących m.in. pochodzenie społeczne nauczycieli, ich życie rodzinne, warunki pracy, światopogląd oraz cechy osobowościowe. Artykuł podejmuje również krytyczną refleksję nad wartością poznawczą ankiety, zwracając uwagę na jej ograniczenia metodologiczne,

takie jak brak losowości próby, autoselekcja respondentów czy wpływ kontekstu instytucjonalnego i hierarchii szkolnej na treść odpowiedzi. W pracy zastosowana została krytyka źródła historycznego (zewnętrzna i wewnętrzna), analiza treści oraz metoda porównawcza.

Ankieta Kukulskiego, mimo pewnych ograniczeń metodologicznych, stanowi cenne i wielowymiarowe źródło, umożliwiające pogłębione badania nad codziennością, tożsamością zawodową oraz społeczną nauczycieli w II Rzeczypospolitej, zwłaszcza w zestawieniu z innymi kategoriami źródeł historycznych.

Wstęp

Badania nad środowiskiem nauczycielskim w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowią ważny nurt refleksji historyczno-pedagogicznej, pozwalający na pogłębione zrozumienie procesów odbudowy i unifikacji systemu oświaty po 1918 roku. Nauczyciele byli w tym czasie jedną z kluczowych grup zawodowych uczestniczących w kształtowaniu struktur państwowych, realizujących zadania dydaktyczne i wychowawcze, a jednocześnie podlegających intensywnym procesom regulacji prawnej, kontroli administracyjnej oraz oddziaływań ideowych. Analiza ich działalności, pozycji społecznej i codziennych doświadczeń stanowi istotny przyczynek do badań nad funkcjonowaniem II Rzeczypospolitej, zmagającej się z dziedzictwem trzech zaborów oraz wyzwaniem społecznymi i ekonomicznymi okresu międzywojennego.

Problematyka nauczycieli w dwudziestolecie międzywojennym była dotychczas podejmowana w literaturze przedmiotu w zróżnicowanych kontekstach badawczych. W wielu, szczególnie starszych, pracach dominowało ujęcie instytucjonalno-normatywne, koncentrujące się na organizacji systemu szkolnego, reformach oświatowych oraz podstawach prawnych funkcjonowania zawodu nauczyciela (m.in.: Kurdybacha 1948; Grzywna 1984; Smołański 1994, 1996). Nauczyciele pojawiali się w nich najczęściej jako element aparatu szkolnego, a analiza ich sytuacji zawodowej i społecznej miała charakter opisowy, podporządkowany rekonstrukcji działań administracji państwowej. W późniejszych badaniach coraz częściej zwracano uwagę na rolę nauczycieli jako aktorów życia społecznego, podkreślając ich zaangażowanie w działalność kulturalną, oświatową

i narodową, zwłaszcza na obszarach wiejskich i peryferyjnych (m.in.: Iwanicki 1984; Stankiewicz 2002; Szablicka-Żak 2009; Sanojca 2014; Piotrowska-Marchewa 2016).

W ostatnich dekadach widoczny jest wzrost zainteresowania badaniami o charakterze społeczno-kulturowym, inspirowanymi metodologią historii społecznej oraz historii codzienności. W ich ramach podejmowane są zagadnienia związane z warunkami życia i pracy nauczycieli, relacjami ze społecznością lokalną, procesem feminizacji zawodu, a także kształtowaniem się tożsamości zawodowej i środowiskowej. Widoczna jest pewna ewolucja badawcza, polegająca na tym, że znaczna część badaczy opiera się nie tylko na źródłach normatywnych, aktach administracyjnych oraz prasie pedagogicznej, ale również chętnie korzysta ze źródeł narracyjnych i egodokumentów, chcąc w ten sposób uchwycić środowisko nauczycieli „od wewnątrz” (m.in.: Juško 2005; Wilgusiewicz 2018; Piotrowska-Marchewa 2020, 2023; Gołdyn 2024).

Źródła do badań środowiska nauczycielskiego

Rzetelne badania nad środowiskiem nauczycielskim w II Rzeczypospolitej wymagają oparcia się na szerokiej i zróżnicowanej bazie źródeł, odpowiadającej wielowymiarowości badanej problematyki. Do podstawowych kategorii materiałów źródłowych należą dokumenty normatywne i administracyjne, wytwarzane przez centralne i terenowe organy władzy oświatowej, takie jak ustawy, rozporządzenia, okólniki, sprawozdania oraz akta personalne. Źródła te umożliwiają rekonstrukcję ram prawnych funkcjonowania zawodu nauczyciela oraz mechanizmów polityki kadrowej państwa, jednak ukazują badane zjawiska głównie z perspektywy instytucjonalnej i normatywnej.

Istotnym uzupełnieniem dokumentacji urzędowej są źródła narracyjne i egodokumenty, w tym pamiętniki, wspomnienia, dzienniki oraz korespondencja nauczycieli, a także prasa pedagogiczna i materiały wytwarzane przez organizacje nauczycielskie. Źródła te pozwalają na analizę postaw, opinii i doświadczeń jednostek oraz zbiorowości zawodowej, ukazując dynamikę debat środowiskowych i stopień zaangażowania nauczycieli w życie publiczne. W ostatnim czasie widoczne jest duże zainteresowanie źródłami, dzięki którym możliwe jest poznanie nie tylko dziejów szkolnictwa, poszczególnych

placówek szkolnych, nauczycieli jako grupy społecznej i zawodowej czy biografii poszczególnych nauczycieli. Jest to temat zarówno debat naukowych (konferencje, sympozja, seminaria naukowe), jak również wielu publikacji (m.in.: Szulakiewicz 2003, 2015; Wróblewska 2017; Gołdyn 2019).

Spośród różnorodnych źródeł na szczególną uwagę zasługują ankiety i kwestionariusze jako specyficzna, wciąż relatywnie rzadko wykorzystywana kategoria źródeł do badań nad nauczycielami w dwudziestoleciu międzywojennym. Na tę kategorię źródeł zwróciła uwagę m.in. Władysława Szulakiewicz (Szulakiewicz 2000). Stosowane były one zarówno przez instytucje państwowe, jak i przez związki zawodowe, redakcje czasopism pedagogicznych oraz badaczy związanych z rozwijającą się pedagogiką empiryczną i socjologią wychowania. Ankiety te dotyczyły m.in. warunków pracy i płacy, kwalifikacji zawodowych, sytuacji bytowej, praktyk dydaktycznych oraz poglądów społecznych i ideowych nauczycieli, oferując możliwość analizy zbiorowych opinii i doświadczeń tej grupy.

Ankieta Zygmunta Kukulskiego

Na początku XX wieku zauważalny był wzrost zainteresowania nauczycielami jako grupą społeczną (Magda-Adamowicz 2018). Naukowe spojrzenie na zawód i osobowość nauczyciela zapoczątkował w początkach XX wieku Jan Władysław Dawid (Dawid 1912). Obok teoretycznych rozważań zaczęły się pojawiać również badania wśród samych nauczycieli. Badania te opierały się na założeniu, że cechy osobowościowe nauczycieli wpływają w dużej mierze na samą czynność nauczania (Nawroczyński 1929; Mirski 1933; Kuchta 1936). Podobne badania przeprowadził również Zygmunt Kukulski, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zainteresowania pedagogiczne Kukulskiego połączone z kontaktami z nauczycielami w czasie prowadzenia zajęć na Państwowym Wyższym Kursie Nauczycielskim sprawiły, że w 1927 roku we współpracy z innymi uczonymi przygotował on składającą się z 49 pytań ankietę w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy. W punkcie 50 ankiety Kukulski poprosił o wpisanie uwag, które nie znalazły się w odpowiedziach na wcześniejsze pytania. Ankieta skierowana była do nauczycieli szkół powszechnych i średnich. Na ankietę odpowiedziało 289 nauczycieli.

Wśród badanych było 112 kobiet i 177 mężczyzn (*Ankiety w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy 1927–1928*).

Omawiana ankieta stanowi doskonałe źródło do badań nad nauczycielami w dwudziestoleciu międzywojennym. Dostarcza nie tylko bogatego materiału na temat pracy zawodowej osób ankietowanych, ale również na temat rodziny nauczyciela – zarówno tej, z której pochodzili, jak i tej, którą założyli. Ponadto sporo uwagi poświęcono w niej kwestii aktywności społecznej, politycznej, religijnej czy poglądom na otaczający świat.

Aby poznać bliżej wartość, ale i pewne zagrożenia czy też pułapki czyhające na badaczy, należy poddać opisywaną ankietę krytycznej analizie. Trzeba mieć na uwadze fakt, że ankieta ta nie służyła testowaniu hipotez, lecz przede wszystkim rozpoznaniu problemów i formułowaniu wniosków praktycznych dla pedagogiki i działalności oświatowej. Dominowały w niej pytania otwarte, szerokie, opisowe, co skutkowało nieraz bardzo obszernymi odpowiedziami narracyjnymi. Zdecydowana większość ankiet zamyka się na kilku stronach, jednak niektóre liczą sobie od kilkunastu do nawet kilkudziesięciu stron lub ograniczają się do 2–3 stron, co może sprawiać badaczowi trudności w porównywaniu danych.

Jak wspomniano wyżej, ankieta składała się z 49 pytań. Poddając bliższej analizie te pytania, można wyodrębnić z nich co najmniej 159 pytań szczegółowych. Przykładowo punkt 11 składa się z następujących pytań szczegółowych: „Czy woli pracować ze starszymi czy z młodszymi dziećmi i z jakich względów? Czy woli pracować z dziećmi normalnymi czy też umyślowo upośledzonymi, z dziećmi zdolnymi czy też niezdolnymi, grzecznymi czy też niegrzecznymi itp. i z jakich względów? Jakie stosuje środki w wychowaniu moralnym (kształceniu woli) i dlaczego? Jak się odnosi do nagród i kar? Co pojmuje przez kształcenie charakteru i jakimi drogami do niego zmierza? Jakie metody wychowawcze uważa za najlepsze i dlaczego?”. Można więc w tym przypadku wyodrębnić aż 8 pytań szczegółowych. Znajdują się również punkty zawierające jedno zagadnienie, jak pytanie 4 dotyczące jedynie rodzeństwa nauczyciela (liczba, wiek, zawód) czy pytanie¹³ dotyczące motywów wybrania zawodu.

Zagadnienia poruszone w ankiecie można podzielić na kilka grup tematycznych. Punkt pierwszy to klasyczna metryczka składająca się z pytań o dane osobowe: imię, nazwisko, wyznanie, narodowość,

wiek i stan. Możliwe było anonimowe wypełnienie ankiety, wówczas należało podać tylko płeć. Mimo możliwości anonimizacji swojej wypowiedzi 57 mężczyzn i 19 kobiet podało swoje imię i nazwisko. W trzech przypadkach osoby ankietowane podały swoje inicjały, pozostałe ankiety zostały wypełnione anonimowo. Pozostałe punkty ankiety można podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwsza grupa to pytania dotyczące rodziny nauczyciela. Znajdują się tam takie zagadnienia jak tradycje nauczycielskie w rodzinie, informacje o rodzicach i rodzeństwie, miejscu urodzenia i zamieszkania do ukończenia nauki/studiów. Można tutaj znaleźć bogate opisy dotyczące klimatu, krajobrazu, ziemi, wody, powietrza, świata roślinnego i zwierzęcego miejsc, w których dorastali lub mieszkali w czasie nauki ankietowani. Do tej grupy można również zaliczyć pytanie o dzieciństwo i młodość, w odpowiedzi na które respondenci opisywali towarzyszy swoich zabaw dziecięcych czy atmosferę panującą w szkole. Wiele ciekawych informacji przekazują nauczyciele, których okres edukacji przypadają na czasy przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości, opisując panujące wówczas relacje z nauczycielami, pomiędzy uczniami, stosunek do ojczyzny i polskości. Pytanie 28 dotyczyło aktualnej sytuacji rodzinnej. Część tego pytania skierowana była do żonatych mężczyzn i dotyczyła tego, czy żona pracuje, a jeżeli tak, to w jakim zawodzie i jeżeli jest to zawód nauczycielki, to jaki jest jego stosunek do pracy małżonki. Na to pytanie odpowiadali również kawalerowie, dzieląc się swoimi spostrzeżeniami na temat pracy zawodowej kobiet, szczególnie żon i matek. Punkt ten zamyka pytanie o to, w jakim stopniu życie rodzinne i stosunki domowe wpływają na pracę nauczycielską.

Druga grupa pytań dotyczyła pracy zawodowej nauczycieli. Znajdują się tutaj zarówno pytania dotyczące przygotowania do zawodu, tego w jakiej szkole i gdzie pracuje respondent czy jakie były motywy wyboru takiej ścieżki życiowej. Kolejne pytania odnosiły się do poglądów nauczyciela na świat (filozoficznych, religijnych, moralnych, społecznych i politycznych) i ich wpływu na pracę wychowawczą. Istotnym pytaniem było to, w jaki sposób nauczyciel rozumie pojęcie „wychowanie” i czy wierzy w potęgę wychowania. Sporo informacji o realiach pracy nauczycielskiej przekazują odpowiedzi na pytania dotyczące podnoszenia kwalifikacji zawodowych, korzystania z literatury pedagogicznej, stosowanych metodach w nauczaniu

i wychowaniu, stosunku do reform szkolnych, relacji z kierownictwem szkoły i innymi nauczycielami, stosunku do pracy kobiet w szkolnictwie czy koedukacji. Sporo pytań, które można zakwalifikować do tej grupy, związanych było z uczniami. Począwszy od tego z jakimi dziećmi nauczyciel woli pracować, czy posiada wrodzony dar do zajmowania się dziećmi, czy ma jednakowy stosunek do swoich wychowanków, czy stosuje kary i nagrody, czy potrafi „wczuwać się w duszę dziecka”, czy czuje się swobodnie w obecności uczniów, czy posiada dar słowa i czy czerpie zadowolenie z pracy nauczycielskiej.

Trzecia grupa pytań, najistotniejsza z punktu widzenia Kukulskiego, dotyczyła indywidualnych cech osobowościowych nauczyciela. Kukulski w objaśnieniu do ankiety pisał, że jej celem jest zgromadzenie materiału do pracy naukowej nad psychologią nauczyciela-wychowawcy. Argumentował to w następujący sposób: „Z najnowszych badań w dziedzinie psychologii wychowawczej pokazało się, że wyniki nauczania zależą w istocie rzeczy nie tyle od metod i materiału nauczania, ile od indywidualności nauczyciela” (*Ankieta w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy* 1927). Jest to też zatem najliczniejsza pod względem liczby pytań grupa. Dotyczą one takich kwestii jak: wrażliwość zmysłów, dar obserwacji, podzielność uwagi, typ pamięci, umiejętność kojarzenia faktów, wyobraźnia, uzdolnienia, zdolność definiowania, rodzaj umysłu (analityczny, syntetyczny), zadowolenie z pracy umysłowej, rodzaj usposobienia, skłonność do wzruszeń, egoizm, altruizm, zamiłowanie do prawdy i piękna, skłonność do dominacji nad drugim człowiekiem, samodzielność, systematyczność, konsekwencja, panowanie nad sobą, uleganie wpływom otoczenia, temperament itp. Nie brakuje również pytań dotyczących religijności (stosunek do wiary, praktyki religijne, znaczenie religii w wychowaniu), skłonności do nałogów, lenistwa czy też erotyzmu. Oprócz tego Kukulski pytał nauczycieli o ich wygląd zewnętrzny, mimikę twarzy, postawę, gestykulację czy dbałość o kondycję fizyczną. Ostatnie pytanie w ankiecie dotyczyło tego, jak wyobrażają sobie ankietowani idealnego pedagoga. Jakie cechy są dla niego konieczne, a jakie pożądane, które powinny być wrodzone, a które mogą być nabyte.

Z dzisiejszej perspektywy można uznać, że niektóre pytania miały silne zabarwienie normatywne, często zawierające założenia aksjologiczne, odwoływały się do ideałów wychowawczych, co dziś mogłoby

być uznane za potencjalne źródło stroniczości odpowiedzi. Należy jednak pamiętać, że w realiach lat 20. XX wieku nie było to błędem.

Powyższa analiza pokazuje, jak bogata i różnorodna była ankieta, z którą zmierzli się ówczesni nauczyciele. Daje ona możliwość prowadzenia analiz w bardzo różnych obszarach, od przygotowania do zawodu nauczycielskiego, funkcjonowania w zawodzie, życia codziennego, po osobowościowe predyspozycje i poglądy nauczycieli na różne kwestie związane z funkcjonowaniem szkoły czy ówczesnego społeczeństwa. Należy jednak zadać pytanie, czy rzeczywiście analizowane ankiety dają pełny i wiarygodny obraz środowiska nauczycielskiego w dwudziestoleciu międzywojennym. Niewątpliwie jest to bardzo cenne źródło, zawierające ogromny materiał do analizy, jednak trzeba zwrócić uwagę na pewne problemy, wady czy pułapki czyhające na badacza.

Trzeba przede wszystkim zadać pytanie o to kto, w jakim czasie i w jakich okolicznościach wypełniał ankietę. Jeżeli chodzi o respondentów, to przede wszystkim nie była to do końca próba losowa. Istotną część nauczycieli wypełniających ankietę stanowiły osoby uczestniczące w Państwowym Wyższym Kursie Nauczycielskim w Lublinie (dalej: Kurs), gdzie Zygmunt Kukulski prowadził zajęcia. Były więc to osoby, które chciały podnosić swoje kwalifikacje zawodowe, ewentualnie zostały tam skierowane przez kierownictwo szkoły, w której pracowali. Z analiz ankiet, można się dowiedzieć, że możliwość ich wypełnienia mieli również nauczyciele niebiorący udziału w Kursie. Kukulski różnymi kanałami (m.in. pocztą), również za pośrednictwem nauczycieli biorących udział w Kursie, starał się dotrzeć do jak najszerszego grona nauczycielskiego, przede wszystkim do kierowników szkół, aby ci zachęcali swoich podwładnych do wypełnienia ankiet. Potwierdza to zgromadzony materiał, gdzie wśród ankiet znajduje się również korespondencja zwrotna do Kukulskiego, w której kierownicy szkół informują o przesłaniu wypełnionych ankiet przez grono nauczycielskie. Analizując zarówno zachowaną korespondencję, jak i wypełnione ankiety, należy zwrócić uwagę również na autoselekcję respondentów. Ankieta nie była obowiązkowa i odpowiadali na nią jedynie chętni nauczyciele (nie należy wykluczyć przypadków wypełnienia ankiety na skutek nacisku ze strony np. kierownictwa szkoły). W kilku przypadkach kierownicy szkół, odsyłając ankiety wypełnione przez nauczycieli, informowali,

że nie wszyscy z ich podwładnych zdecydowali się je wypełnić. Również w samych ankietach respondenci informowali o wielu przypadkach odmowy wypełnienia ankiety przez innych nauczycieli. Jako argument podawano brak czasu, zbyt rozbudowaną ankietę, brak zrozumienia części pytań lub po prostu zwykłą niechęć, co niejednokrotnie wywoływało oburzenie ze strony innych nauczycieli, którzy widzieli sens i potrzebę przeprowadzenia takich badań.

Co do czasu, jaki respondenci poświęcili na wypełnienie ankiet, to analiza ich treści również przekazuje pewne informacje. Niektórzy nauczyciele nie poświęcili temu zadaniu zbyt wiele czasu, wykorzystując przerwy pomiędzy zajęciami na Kursie, co przekładało się niejednokrotnie na obszerność i dokładność ankiety. Odpowiedzi często były lakoniczne, a w niektórych przypadkach ograniczały się do jednego zdania lub nawet jednego słowa. Z kolei niektórzy ankietowani bardzo poważnie podeszli do zadania, starając się wyczerpująco odpowiedzieć na wszystkie zagadnienia. Jedna z nauczycielek, mimo że przesłała dosyć obszerne odpowiedzi, w zakończeniu ankiety przepraszała Kukulskiego za, jej zdaniem, pobieżne ustosunkowanie się do pytań, ponieważ poświęciła ankiecie „jedynie dwa tygodnie”.

Kolejna kwestia to okoliczności, w jakich wypełniane były ankiety. W pewnym sensie można nawiązać w tym miejscu do poprzedniej kwestii, czyli czasu, w którym te ankiety były wypełniane. Jest to zagadnienie o tyle istotne, że mogło mieć wpływ na treści, jakie się w nich znalazły. Krytyka zewnętrzna źródła pozwala na wyciągnięcie pewnych wniosków. Ankiety zgromadzone w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II znajdują się w kilku teczkach. Ich układ nie został zmieniony od czasu kiedy Kukulski gromadził ten materiał, w związku z tym znajdują się one w takim porządku, w jakim do niego napływały. Zbieżność odpowiedzi (identyczne sformułowania) na niektóre pytania w sąsiadujących ze sobą ankietach (czasami dwie do czterech) może sugerować, że były one uzupełniane wspólnie albo w czasie uczestnictwa w Kursie, albo przez nauczycieli z jednej szkoły. Może to rodzić zatem pytania, czy niektórzy nauczyciele w pewnych kwestiach nie mieli własnego zdania, czy być może mieli trudność w sformułowaniu odpowiedzi na niektóre pytania i wówczas wspólnymi siłami starali się do nich odnosić. Badacze podejmujący się analizy tych ankiet powinni mieć tę okoliczność na uwadze. Mówiąc

o okolicznościach, w jakich wypełniane były ankiety, należy również rozważać możliwy wpływ hierarchii szkolnej. Nauczyciele, którzy odpowiadali na pytania na skutek polecenia służbowego (nie można tego wykluczyć) i następnie oddawali ankiety kierownikowi, aby ten je przesłał do Kukulskiego, mogli nie być do końca szczerzy i otwarci z obawy przed reakcją swojego przełożonego. Wprawdzie można było wypełnić ankietę anonimowo, jednak w małych zespołach kadry dydaktycznej wielu szkół obawa przed dosyć łatwym zidentyfikowaniem respondenta przez kierownika mogła powstrzymać przed otwartością i szczerością, szczególnie w punktach dotyczących stosunku do władz szkolnych, kierownictwa czy koleżeństwa. Dodatkowym obciążeniem mogącym wpływać na otwartość i szczerość wypowiedzi były sytuacje, kiedy kierownikiem szkoły był mąż jednej z nauczycielek. Ułożenie źródeł pozwala na zidentyfikowanie kilku takich przypadków.

Bardzo ważnym zagadnieniem jest to, jakie treści przekazują wypełnione ankiety i jak to się miało do chociażby rzeczywistych poglądów czy stanu wiedzy ówczesnych nauczycieli. Analiza odpowiedzi na niektóre pytania może nasuwać pewne wątpliwości. Jako przykład może posłużyć pytanie 9. Brzmiało ono następująco: „Co nauczyciel rozumie pod wyrazem wychowywać i czy wierzy w potęgę wychowania, czy też żywi pod tym względem jakie wątpliwości? W jaki sposób zapatrywania te oddziałują na jego pracę?”. Dla badacza historii dziejów oświaty i wychowania jest to zagadnienie bardzo istotne, stąd należy się mu bliżej przyjrzeć. Wielu respondentów poświęciło sporo uwagi temu pytaniu, dzięki czemu zgromadzony został doskonały materiał do analizy. W kilku przypadkach nauczyciele w ogóle nie odnieśli się do tej kwestii, w kilku innych pojawiły się bardzo zdawkowe odpowiedzi typu „wierzę w potęgę wychowania”. Niektórzy nauczyciele swoje lakoniczne odpowiedzi usprawiedliwiali tym, że ze względu na młody wiek i krótki staż w zawodzie nie mają jeszcze na ten temat ugruntowanego stanowiska. Analiza zbiorcza pozwala również na wyodrębnienie pewnej grupy respondentów, którzy udzielili na to pytanie bardzo zbliżonych lub też identycznych odpowiedzi. Z jednej strony mogło to wynikać z faktu, o którym była mowa wyżej (czasu i okoliczności wypełniania ankiety), z drugiej mogło to świadczyć o braku własnego zdania lub też nawet wiedzy na temat tego, czym jest wychowanie. W wielu

przypadkach widoczny jest wpływ Kursu i treści, jakie na nim przekazywano. Część nauczycieli, szczególnie młodych, z niewielkim stażem w zawodzie, odpowiadając na to pytanie używała identycznego sformułowania, co świadczy o tym, że byli słuchaczami Kursu, starali się jak najwięcej z niego czerpać, i nawet jeżeli mieli jakieś własne zdanie w tym względzie, to posługiwali się treściami zasłyszonymi na wykładach. Potwierdzeniem tej tezy może być to, że w wielu ankietach w odpowiedzi na to pytanie, jako cel wychowawczy, pojawia się fraza zaczerpnięta od Grzegorza Piramowicza: „aby jemu było dobrze i z nim było dobrze”. Z podobnymi sytuacjami można się spotkać jeszcze przy kilku pytaniach, szczególnie tych dotyczących poglądów na świat, na reformy szkolne, wpływu wychowawczego wiary i moralności chrześcijańskiej czy cech dobrego wychowawcy.

Powyższe uwagi w żadnym stopniu nie umniejszają znaczenia tego źródła, jednak badacze powinni zwracać uwagę na pewne kwestie, aby uniknąć zbyt pochopnych wniosków. Uważna analiza zbiorcza zebranego materiału pozwoli tego uniknąć.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć o tym, że dokładna analiza wypełnionych ankiet pozwala czasami na uchwycenie pewnych treści, które nie zostały wypowiedziane wprost. Dzięki zachowanemu układowi, o czym była mowa wyżej, można nie tylko zidentyfikować nauczycieli, którzy razem uczestniczyli w Kursie czy pracowali w tej samej szkole, ale również małżeństwa nauczycielskie, często pracujące w tej samej placówce. Porównując wypowiedzi poszczególnych nauczycieli, można uzyskać informacje zarówno o wzajemnych relacjach między nauczycielami, o pewnych konfliktach, jak i o relacjach małżeńskich i ich wpływie na pracę w szkole i sytuację w domu. Pozwala to poznać bliżej, niejako od środka, codzienność środowiska nauczycielskiego z jego problemami, radościami, wątpliwościami i nadziejami.

Zakończenie

Ankiety jako źródło historyczne wymagają szczególnej ostrożności metodologicznej. Konieczne jest uwzględnienie kontekstu ich powstania, intencji inicjatorów badań, stopnia standaryzacji pytań oraz reprezentatywności próby badawczej. W warunkach nasilającej się kontroli administracyjnej oraz presji ideologicznej, zwłaszcza

w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, odpowiedzi respondentów mogły odzwierciedlać nie tylko rzeczywiste przekonania, lecz także strategie adaptacyjne wobec oczekiwań władz lub środowiska zawodowego. Mimo tych ograniczeń, krytycznie opracowane ankiety stanowią cenne źródło do badań nad codziennością nauczycielską oraz procesami kształtowania się tożsamości zawodowej nauczycieli w II Rzeczypospolitej. Ankieta w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy przygotowana przez Zygmunta Kukulskiego przy współpracy z innymi uczonymi jest tego doskonałym przykładem, umożliwiając pogłębioną analizę środowiska nauczycielskiego, niedostępną na podstawie wyłącznie źródeł normatywnych i administracyjnych.

Bibliografia

Źródło:

Ankiety w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy, BU KUL, Oddział Rękopisów, sygn. 3533–3539.

Opracowania:

- Dawid J.W. (1912). *O duszy nauczycielstwa*, Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Spółki.
- Gołdyn P. (2019). *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Gołdyn P. (2024). *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Grzywna J. (1984). *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Iwanicki M. (1984). *Spoleczna działalność pozaszkolna nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
- Juśko E. (2005). *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kuchta J. (1936). *Typologia nauczyciela. Szkice wychowawcze*, Lwów: Księgarnia Nauczycielska we Lwowie.
- Kukulski Z. (1927). *Ankieta w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy*, Warszawa: Państwowe Wyższe Kursy Nauczycielskie.
- Kurdybacha Ł. (1948). *Zawód nauczyciela w ciągu wieków*, Łódź: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.

- Magda-Adamowicz M. (2018). *Rozwój polskiej myśli pedeutologicznej*, „Prze-
gląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1–2, s. 29–44.
- Mirski J. (1933). *Nauczyciel-wychowawca. Jego dobór i kształcenia ze stanowi-
ska zasadniczej funkcji wychowania*, Warszawa: Książnica – Atlas.
- Nawroczyński B. (1929). *O zawodzie nauczyciela*, Warszawa: Polskie Towa-
rzystwo Eugeniczne, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.
- Piotrowska-Marchewa M. (2016). *Nauczycielki polskich szkół powszechnych
i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, [w:] T. Kulak, M. Daj-
nowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wie-
ku)*, Wrocław: Komisja Historii Kobiet Komitetu Nauk Historycznych
PAN; Wydawnictwo Chronicon, s. 313–343.
- Piotrowska-Marchewa M. (2020). *Nauczycielki ludowe. Uwarunkowania
pracy kobiet w publicznej oświacie powszechnej Polski międzywojennej*,
„Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 81, s. 343–359.
- Piotrowska-Marchewa M. (2023). *Potrzebne państwu polskiemu. Nauczycielki
w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–
1939)*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sanojca K. (2014). *Szkola jako instytucja pracy. Pozycja prawna i problemy za-
wodowe nauczycieli szkół państwowych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*,
[w:] W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (red.), *Praca i społeczeństwo Drugiej
Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Historii PAN, s. 277–291.
- Smolański A. (1994). *Stosunki służbowe i warunki pracy nauczycieli w Polsce do
1939 r.*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich.
- Stankiewicz R. (2002). *Nauczyciel w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] R. Stan-
kiewicz (red.), *Nauczyciel – opiekun – wychowawca (tradycje – terażniejszość –
nowe wyzwania)*, Poznań–Zielona Góra: Eruditus, s. 13–84.
- Szablicka-Żak J. (2009). *Aktywność działaczy oświatowych w Parlamencie
II Rzeczypospolitej*, [w:] E. Sapia-Drewniak (red.), *Towarzystwa spo-
łeczne i ich działalność oświatowa. Konteksty historyczne i terażniejszość*,
Dąbrowa Górnicza: Wyższa Szkoła Biznesu, s. 179–191.
- Szulakiewicz W. (2000). *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939.
Studium historiograficzne*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja
Kopernika.
- Szulakiewicz W. (2015). *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródło-
we*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulakiewicz W. (red.) (2003). *Źródła w badaniach naukowych historii eduka-
cji*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wilgusiewicz A. (2018). *Życie codzienne nauczycieli polskich na Kresach
Wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] J. Lusek (red.), *Oświata i nauka na
Kresach Wschodnich w XIX i XX wieku*, Bytom–Poznań: Muzeum Gór-
nośląskie; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Pedagogicz-
no-Artystyczny, s. 29–38.
- Wróblewska U. (2017). *Gromadzenie i ochrona źródeł szkolnych*, „Biuletyn
Historii Wychowania”, nr 37, s. 37–52.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. Wiesław Partyka, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Pedagogiki
e-mail: wieslaw.partyka@kul.pl